

TÜRKİYE'DE BİRİNCİ BASAMAK SAĞLIK HİZMETLERİ=DURUM

Dr.İlker BELEK*,Dr.Hülya ERMİŞ*

GİRİŞ ve YÖNTEM

Bu çalışmada Türkiye'de birinci basamak sağlık örgütlenmesinin durumu somut verileriyle ve genel düzeyde toparlanmaya çalışılmıştır.

Bu amaçla konu; finansman, sağlık kurumları, sağlık insangücü ve birinci basamak sağlık kurumlarının ana çalışma alanları yönünden ve ağırlıklı olarak Sağlık Bakanlığı yapısı özelinde incelenmiştir. SSK önemli oranda bu çalışmanın kapsamı dışındadır.

Finansman konusunda koruyucu sağlık hizmetleri için yapılan harcamalar ile, yatırım harcamaları ve özel olarak da koruyucu sağlık hizmetlerine yapılan yatırım harcamaları hesaplanmaya çalışılmıştır. Tüm bu hesaplamalarda harcamaların asıl kaynağının Sağlık Bakanlığı (SB) olduğu varsayılmıştır. Gerçekten de bu varsayım Türkiye için önemli oranda doğru kabul edilebilir. Çünkü Türkiye'de, SB dışında koruyucu hizmetlere dikkate değer ölçüde harcama ve yatırım yapan başka bir kurum bulunmamaktadır. Ancak bu olgu yine de varsayımın getirdiği sınırlılıkların aşılmasını sağlayamamaktadır. Finansman konusundaki bir diğer sınırlılık SB harcamalarının tüm ayrıntısıyla elde edilememiş olmasıdır. 3418 sayılı yasayla elde edilen fon gelirleri, kamulaştırma gelirleri ile Sağlık Projesi'nden yapılan harcamaların dökümü ayrıntılı olarak bulunamamış ve bunlardan ilk ikisi SB harcamaları içine alınamamıştır. Bu iki kalem harcama önemli oranda yatırıma yapılmaktadır. Aynı şekilde Sağlık Projesi harcamaları içinde de yatırıma yapılan harcamalar önemli boyutta olmakla birlikte, bunların ne kadarının koruyucu hizmet yatırıma olduğu konusunu aydınlatmak olanaklı olmamıştır.

Sağlık kurumları olarak ise birinci basamağın en

önemli kurumları olan sağlık ocakları ile sağlık evleri incelenmiştir. Sayıları az olduğu için ana çocuk sağlığı merkezleri, verem savaş dispanserleri, vb.'nin özel olarak incelenmesine gerek duyulmamıştır. 1990 öncesi dönemin her yılına ait verilerin bulunamamış olması değerlendirmenin bu kısmına ilişkin eksiktir.

Sağlık insangücü anlamında pratisyen hekimler incelemeye alınmıştır. Bu tercih başlı başına bir sınırlılık noktasıdır. Çünkü birinci basamakta verilmekte olan sağlık hizmetlerinin en az hekim kadar önemli diğer insangücü bileşenleri ebeler, sağlık memurları ve çevre sağlığı teknisyenleridir. Öte yandan pratisyen hekimlerin bölgelere dağılım paterninin incelenmesinde aşılması olanaksız olan bir sorunla karşılaşmıştır. O da, resmi kayıtlarda pratisyen hekimlere ilişkin tüm verilerin içine asistan hekimlerin de alınmış olmasıdır. Oysa, bu çalışma açısından asıl önemli olan nokta birinci basamak sağlık kurumlarında çalışmakta olan pratisyen hekimlerin incelenemesiydi.

Birinci basamak sağlık kurumlarının çalışmaları ise poliklinik, izlem, aile planlaması ve aşılama çalışmaları özelinde incelenmiştir. Bunlara ilişkin veriler 1985 yılı sonrasına ait olup daha eski verilerin bulunabilmesi mümkün olamamıştır.

Çalışmaya ilişkin verilerin elde edilememesinin ya da eksik elde edilebilmesinin nedeni SB'nin elinde bulunan kayıt ve dökümanların yetersizliği ile SB'nin elindeki kimi verilere ulaşmanın olanaksızlığıdır.

Çalışma bu haliyle SB üzerine odaklanmış durumdadır. Bunun nedeni birinci basamak sağlık hizmeti sunmakta olan diğer kurumların hemen hemen yalnızca tedavi edici hizmetlere yoğunlaşmış olmalarıdır. Birinci basamak sağlık hizmeti sunumunda SB dışında en önemli kurum olan SSK'nun durumu bunun tipik örneğidir.

(*) TTB Halk Sağlığı Kolu

VERİLER

I - FİNANSMANLA İLGİLİ VERİLER

1 - Türkiye sağlık harcamaları 1980-1995 yılları için incelenmiştir. SB bütçesi için her sene başında öngörülen bütçe değerleri alınmıştır. Tablo 1'de SB bütçesi ile toplam sağlık harcaması miktarları gösterilmiştir.

Tablo 1 : Yıllara Göre Sağlık Harcamaları (Milyon TL)

Yıllar	Nüfus (Bin)	Sağlık Bakanlığı(*)	Toplam
1980	44.438	31.823	187.400
1981	45.540	55.432	251.600
1982	46.688	50.099	325.600
1983	47.864	75.227	433.200
1984	49.070	100.107	684.000
1985	50.506	137.462	1.033.900
1986	51.433	192.763	1.462.700
1987	52.561	304.420	2.239.900
1988	53.715	564.990	3.895.000
1989	54.893	898.995	7.743.700
1990	56.203	2.633.217	13.919.600
1991	57.305	4.433.762	23.378.900
1992	58.401	9.783.005	43.199.600
1993	59.491	18.184.911	85.000.000
1994	60.576	30.639.327	160.000.000
1995	61.640	48.741.551	—

(*) SB öngörülen bütçesi içine 3418 Nolu yasa gelirleri dahil değildir. SB verileri SB, toplam harcamalar ve nüfuslar DPT verisidir. (SB 1989: 13; SB 1994a : 19; Yıldırım, S.1994)

2 - Tablo 2'de SB ve toplam sağlık harcamaları için daha ayrıntılı bir değerlendirme sunulmuştur. Enflasyon etkisini gidermek için harcamaların Dolar üzerinden değeri ile 1980 yılı baz alınarak sabit fiyat ve kümülatif artış indeksi hesaplamaları yapılmıştır.

SB bütçesinin en düşük olduğu yıl 1985'tir. En yüksek bütçe ise 1993 yılına aittir. Genel olarak bakıldığında, SB bütçesinin 1980'ler boyunca 1980 düzeyinin altında seyrettiği söylenebilir. 1990 yılı bu anlamda bir dönüm noktasıdır. Ancak 1990-93 arasındaki artış eğilimi, 1994 ve 95'te yerini yeniden bir gerilemeye bırakmıştır.

Benzeri bir tablo toplam sağlık harcamaları (TSH) için de geçerlidir. Toplam harcamaların en düşük olduğu yıl dolar üzerinden 1984, Kümülatif Artış İndeksi bazında ise 1981'dir. En yüksek toplam harcama düzeyi 1993'de gerçekleşmiştir. 1994'te bir gerileme eğilimi gözlenmektedir. Türkiye'nin 1994 kişi başı TSH değeri 153.5 Dolar'dır. Aynı değerlerin kaynakları en iyi değerlendiren ülkeler arasında olan İngiltere'de 1000 Dolar (1992 değeri) civarında olduğunu vurgulamak gerekir.

Tablo 2 : Kişi Başı Sağlık Harcamalarının Yıllara Göre Durumu (Sağlık Bakanlığı Öngörülen Bütçesi İçin)

Yıl	TL	Dolar(*)	Sabit	Yıllık Artış İndeksi	Kümülatif Artış İndeksi
			Fiyatla TL		
1980	716	10.2	716	100	100
1981	1.217	13.2	908	127	127
1982	1.073	7.7	658	73	92
1983	1.572	8.2	731	111	102
1984	2.040	6.6	642	88	90
1985	2.722	6.0	591	92	83
1986	3.748	6.5	604	102	84
1987	5.792	7.7	682	111	94
1988	10.518	9.4	701	104	98
1989	16.377	8.7	669	95	93
1990	46.851	20.0	1.192	178	167
1991	77.371	25.4	1.187	100	166
1992	167.514	30.5	1.512	127	211
1993	305.674	34.7	1.661	110	232
1994	505.800	29.4	1.219	73	170
1995	709.746	17.6	950	78	133

Tablo 2 : 2 (Devam)
(Toplam Sağlık Harcamaları İçin)

Yıl	TL	Dolar(*)	Sabit	Yıllık Artış İndeksi	Kümülatif Artış İndeksi
			Fiyatla TL		
1980	4.217	60.2	4.217	100	100
1981	5.525	60.1	4.123	98	98
1982	6.974	50.0	4.279	104	102
1983	9.260	48.4	4.307	101	102
1984	13.939	45.1	4.383	102	104
1985	20.471	45.4	4.441	101	105
1986	28.439	48.9	4.580	103	109
1987	42.615	56.6	4.944	108	117
1988	72.512	64.9	4.834	98	115
1989	141.069	75.0	5.758	119	137
1990	247.667	105.5	6.302	110	149
1991	407.973	134.1	6.257	99	148
1992	739.707	134.8	6.676	107	158
1993	1.428.788	162.1	7.765	116	184
1994	2.641.310	153.5	6.365	82	151

(*) Dolar değerleri (TC Merkez Bankası'nca bildirilen) ilgili senenin Ocak ayı sonu değeridir. (Hesaplamalar Tablo 1'de sunulan kaynaklardaki verilerden yapılmıştır.)

3 - Türkiye'nin 1994 yılına ilişkin SH/GSMH oranı bütün ülke gruplarının ortalamalarının altındadır.

Tablo 3 : Ülke Gruplarına Göre SH/GSMH(%)

Dünya ortalaması	8.6
Endüstrileşmiş ülkeler	9.4
OECD ülkeleri	9.7
Gelişen ülkeler	4.2
En az gelişmiş durumdaki ülkeler	3.8
Sub-Saharan Afrika ülkeleri	4.4
TÜRKİYE	3.5

(UNDP 1994: 165, 196)

4. Tablo 4 ve 5'te SB bütçesi ile diğer ve toplam sağlık harcamalarının birbirleri ve GSMH ile ilişkileri incelenmiştir. 1981-84 yıllarına ilişkin ilgili veriler bulunamadığından bu yıllar değerlendirme dışı bırakılmıştır.

Bu tabloda ortaya çıkan eğilimler de Tablo 2 ile uyumludur: TSH'nın GSMH içindeki payı 1987'ye kadar azalmış, bundan sonra ortaya çıkan artış eğilimi yine 1993'te tersine dönmüştür. 1994 yılında Türkiye'de TSH/GSMH oranı %3.99'dur. Aynı oran Avrupa ülkelerinde %8-9 civarındadır. Kısaca Türkiye'de TSH hem miktar olarak düşüktür, hem de toplam üretimden (GSMH) sağlık için ayrılan pay düşüktür.

SB bütçesinin GSMH içindeki oranı da Tablo 2 ile benzer bir eğilim sergilemiştir. SB/GSMH oranı 1990'a kadar 1980 düzeyinin altında kalmış, bundan sonra bir artış eğilimine girmiştir.

SB bütçesinin TSH içindeki payı %20'ler düzeyindedir.

Tablo 4 : Sağlık Harcamalarının Birbirleri ile Olan İlişkileri (% Olarak)

Yıl	SB	Diğer		Top.	
		Kamu	Kamu	Özel	Toplam
1980	17.0	34.3	51.3	48.7	100.0
1981	22.0	24.2	46.2	53.8	100.0
1982	15.4	30.2	45.6	54.4	100.0
1983	17.0	29.0	46.0	54.0	100.0
1984	14.6	29.3	43.9	56.1	100.0
1985	13.3	31.3	44.6	55.4	100.0
1986	13.2	33.3	46.5	53.5	100.0
1987	13.6	36.2	49.8	50.2	100.0
1988	14.5	37.7	52.2	47.8	100.0
1989	11.6	46.9	58.5	41.5	100.0
1990	18.9	43.0	61.9	38.1	100.0
1991	19.0	44.5	63.5	36.5	100.0
1992	22.6	43.6	66.2	33.8	100.0
1993	21.4	46.8	68.2	31.8	100.0
1994	19.2	45.5	64.7	35.3	100.0
1995					

(Tablo 1'deki kaynaklardan yararlanılarak hesaplanmıştır)

5 - 1980 öncesinde %4'ler düzeyinde olan SB Bütçesi/Genel Bütçe oranı daha sonraki yıllarda azalmıştır. Oranın en düşük olduğu yıl 1985'tir. 1990'dan itibaren oran yeniden %4'ün üzerine çıkmakla birlikte 1994 ve 1995'te yeni bir düşüş eğilimine girdiği gözlenmektedir (Bkz. T. 6 ve T. 7).

6 - SB Bütçesinin ayrıntılı verileri 1989 yılından itibaren elde edilebilmiştir. 1989 ve sonrası dönemde SB harcamalarının giderek daha fazla oranını personel harcamaları oluşturmaktadır (1989 %63.7 ve 1994 %79.1). Buna karşılık yatırım harcamaları, aynı dönemde yaklaşık %30 oranında azalmıştır. Do-

Tablo 5 : Sağlık Harcamalarının GSMH ile Olan İlişkileri (% Olarak)(*)

Yıl	SB/ GSMH	Kamu/ GSMH	Özel/ GSMH	Toplam/ GSMH
1980	0.59	1.80	1.73	3.53
1985	0.38	1.28	1.64	2.92
1986	0.37	1.31	1.55	2.86
1987	0.40	1.45	1.54	2.99
1988	0.42	1.52	1.50	3.02
1989	0.38	1.93	1.43	3.36
1990	0.66	2.16	1.34	3.50
1991	0.70	2.35	1.34	3.69
1992	0.91	2.67	1.24	3.91
1993	0.94	3.01	1.40	4.41
1994	0.76	2.58	1.41	3.99
1995	0.81			

(Tablo 1'deki kaynaklardan yararlanılarak hesaplanmıştır)
(*) GSMH değerleri DIE tarafından bildirilen yeni seriye görelerdir.

Tablo 6 : Sağlık Bakanlığı Bütçesinin Devlet Bütçesine Oranı (%) (3418 Sayılı Yasa Gelirleri Hariç)

1923	2.21
1925	2.64
1930	2.02
1935	2.54
1940	3.05
1945	3.12
1950	4.08
1955	5.18
1960	5.27
1965	4.10
1970	3.08
1975	3.54
1980	4.21
1981	3.59
1982	2.81
1983	2.93
1984	3.11
1985	2.53
1986	2.71
1987	2.80
1988	2.73
1989	2.74
1990	4.12
1991	4.21
1992	4.71
1993	4.56
1994	3.75
1995	3.90

(SB, 1989: 13; SB, 1994a: 19)

Tablo 7 : SB/Genel Bütçenin 5'er Yıllık Yıl Ortalamaları (%)

1980-84	3.2
1985-89	2.7
1990-94	4.1

(SB 1989 : 13; SB 1994a: 19'daki verilerden hesaplanmıştır.)

layısıyla SB harcamalarındaki artış örgütlenmenin bir bütün olarak geliştirilmesine değil, personel maaşlarının karşılanabilmesi için olmaktadır (Bkz. T. 8).

7 - SB bütçesi içinde en önemli pay Tedavi Hiz-

	1989	1991	1992	1993	1994	1995
Personel giderleri	63.7	74.4	76.7	77.7	79.1	79.8
Diğer cari harcamalar	18.9	11.3	8.4	7.6	7.9	6.6
Yatırımlar	13.0	10.5	8.1	8.0	8.5	8.0
Transferler	4.4	3.8	6.8	6.7	4.5	5.6

(SB 1989: 14; SB 1992: 22; SB 1993a: 22 ve Eylül 1994 ve Nisan 1995 SB APK verilerinden yararlanılarak hesaplanmıştır.)

metleri Genel Müdürlüğü'ne ayrılmaktadır (%50.6). Ancak koruyucu sağlık hizmetlerini yürüten birimlerin paylarının toplamı da %44.2'yi bulmaktadır. Verisi bulunabilen yıllar içinde koruyucu hizmetlerin oranı hemen hemen aynı düzeydedir (Bkz. T.9).

	1989	1991	1992	1993	1994
Ted.Hiz.Gn.Md.	46.1	47.8	51.4	51.7	50.6
TSH Gn.Md.		26.5	27.4	28.4	31.0
Sıtma Savaş D.Bşk.		4.0	2.3	3.1	4.2
S.Eği.Gn.Md.		4.7	4.3	4.3	3.8
AÇS-AP Gn.Md.		2.2	2.5	2.4	2.4
Verem S.D.Bşk.		2.5	2.2	2.0	1.9
Refik Saydam Bşk.		1.7	1.7	1.3	0.9
Toplam Koruyucu	41.2	41.6	40.4	41.5	44.2
Diğer	12.7	10.6	8.2	6.8	5.2

(SB 1989 : 15; SB 1992 : 20-21; SB 1993a: 20-21 ve Eylül 1994 SB APK verilerinden yararlanılarak hesaplanmıştır.)

8 - SB koruyucu hizmet harcamalarının Türkiye'de yapılmakta olan tüm koruyucu sağlık harcamalarını oluşturduğu kabul edilebilir. Aşağıdaki tabloda SB koruyucu sağlık harcamaları toplam koruyucu sağlık harcaması olarak kabul edilerek; toplam sağlık harcaması içindeki oranı yıllara göre hesaplanmıştır. Koruyucu sağlık harcamalarının payı TSH içinde azalmaktadır. (Bkz. T.10).

9 - Benzer eğilim koruyucu sağlık yatırımlarının toplam sağlık harcamalarına oranı için de geçerlidir. Toplam sağlık harcamaları içinde koruyucu yatırım harcamalarının oranı son dört yıl içinde azalma eği-

	1991	1992	1993	1994
Kişi Başına TL	32.175	67.464	126.054	220.074
Kişi Başına Dolar	10.6	12.3	14.5	12.8
Dolar Üzerinden Kümülatif Artış İndeksi	100	116.0	136.8	120.8
Toplam Sağlık Harcamalarına Oranı(%)	7.9	9.1	8.8	8.3

(SB 1992: 21; SB 1993a: 21; Eylül 1994 SB APK verilerinden yararlanılarak hesaplanmıştır.)

limindedir. SB bütçesi içinde koruyucu yatırım harcamalarının oranı değişmemektedir. SB bütçesi içindeki koruyucu yatırım harcamalarının, toplam yatırım harcamalarına oranı kabaca %35 ile 40 arasında değişmektedir. Bir başka deyişle tedavi edici hizmetlere yapılan SB yatırım harcamaları daha fazladır. Buradaki fazlalık tedavi edici ve koruyucu hizmetler bütçelerindeki farktan yaklaşık %10 daha fazladır (Bkz. T. 11 ve 12).

	1991	1992	1993	1994
Kişi Başına TL	2.763	5.465	8.723	16.933
Kişi Başına Dolar	0.9	1.0	1.0	1.0
Dolar Üzerinden Kümülatif Artış İndeksi	100.0	111.1	111.1	111.1
SB Bütçesine Oranı	3.6	3.3	2.9	3.4
Toplam Sağlık Harcamalarına Oranı (%)	0.7	0.7	0.6	0.6

(SB 1992: 21; SB 1993a: 21, SB APK verileri Eylül 1994'den yararlanılarak hesaplanmıştır.)

Yıl	Toplam Yatırım (Milyar)	Koruyucu Yatırım (Milyar)	Koruyucu/Toplam Yatırım
1989	116.8	61.4	52.6
1991	463.6	158.4	34.2
1992	792.9	320.1	40.4
1993	1.534.7	522.3	34.0
1994	2.670.0	1.036.0	38.8

(SB 1989 : 14; SB 1992 : 22; SB 1993a: 22 ve Eylül 1994 SB APK verilerinden yararlanılarak hesaplanmıştır.)
(*) 3418 sayılı kanun gelirleri ile kamulaştırma harcamaları hariçtir. Bu kalemlerden yapılan harcamaların hemen tamamı yatırım için olmaktadır. Kanun gelirleri ile kamulaştırma harcamalarının her yıla ilişkin verisi bulunamadığından hariç tutulmuşlardır. Bu iki kalemin toplam miktarının Bakanlık bütçesinden yatırım için ayrılan ödeneye oranları 1993 için % 41.2 ve 1994 için % 71.3' dür.

II - SAĞLIK KURUMLARIYLA İLGİLİ VERİLER

1 - 1994 TSH Gn. Md. verilerine göre Türkiye'de 4407 sağlık ocağı ve 11831 sağlık evi bulunmaktadır. Tablo-13'te bu kurumların 5'er yıllık dönemler boyunca yıllık ortalama artış oranları hesaplanmıştır. Her iki kurum için de en önemli artış sosyalizasyonun başlangıç yıllarına aittir. Daha sonraki uç nokta ise sağlık evleri için 1975-80 dönemine, sağlık ocakları içinse tüm Türkiye'nin sosyalleştirildiği 1980-85 dönemine aittir. Sağlık evlerinde 1980 sonrasında, sağlık ocaklarında ise hemen 1985 sonrasında artış hızı önemli oranda düşmüştür. Düşüş özellikle sağlık evleri için belirgindir ve 1991-1994 yıllık ortalama artış hızı nüfus artışından kaynaklanan gereksinimi bile karşılamaya yetmemektedir (Bkz. T.13).

Tablo 13 : Yıllara Göre Sağlık Ocağı ve Sağlık Evi Sayıları

Yıl	Sosyal- leştirilen İl Sayısı	S.Ocağı Sayısı	S. Evi Sayısı	Yıllık Ort.Değişim S.Ocağı	Yıllık Ort.Değişim S.Evi
1963	1	10	37		
1965	12	416	970		
1970	25	851	2231	20.9	26.0
1975	26	995	3243	3.4	9.0
1980	45	1467	5776	9.5	15.6
1984	67	2793	8086		
1985	67	2887	8464	19.4	9.4
1986	67	3019	9040		
1987	67	3084	10045		
1988	67	3170	10531		
1989	71	3304	10731		
1990	73	3454	11075	3.9	6.2
1991	74	3672	11262		
1992	76	3901	11490		
1993	76	4226	11630		
1994	76	4407	11831	6.9	1.8

(SB 1993a: 52 ve Eylül 1994 SB TSH Gn.Md. verilerinden. 1994 verileri 31 Temmuz 1994 tarihi itibarıyla.)

2 - Sağlık ocaklarının dağılımı bakımından asıl olumsuz durumda bulunan iller, genelde diğer olgular için gözlenenin aksine, 3 büyük ildir. 1987-94 arasında 3 büyük ilde sağlık ocaklarının dağılımı bakımından hafif bir ilerleme söz konusudur. Ancak bunun gereksinimi karşılayacak düzeyde olduğunu söyleyebilmek olanaksızdır. Konunun bu yönü daha sonraki tablolarda daha ayrıntılı olarak incelenecektir (T.14).

3 - 1980-87 arasında kalkınmada öncelikli illerde sağlık ocağı sayısı bakımından hiçbir ilerleme olmamıştır. 1987-90 döneminde ise diğer iller grubu dışındaki iller için sağlanmış olan gelişme mevcut açığı kapatmak yerine, ancak nüfus artışından kaynaklanan ek gereksinimi karşılayabilecek durumdadır. Aynı olgu, aynı iller için 1980-90 dönemi için de geçerlidir. 1990-94 döneminde ise özellikle 3 büyük ilde ciddi artış söz konusudur (T.15).

Tablo 14 : Yıllara ve Bölgelere Göre Sağlık Ocaklarının Durumu (*)

	1980 (**)	1987	1990	1991	1992	1993	1994
3 Büyük il(%)		9.0	8.9	9.2	9.4	10.1	10.2
1. Derece(%)	28.0	16.2	15.7	15.2	15.2	14.9	14.5
2. Derece(%)	35.0	20.2	19.4	19.0	18.4	17.8	17.7
Diğer(%)	37.0	54.5	56.0	56.6	57.0	57.2	57.6
TOPLAM(N)	1.817	3.084	3.454	3.672	3.901	4.226	4.407

(SB 1983 : 4, 334-335; SB 1986 : 23-24; Eylül 1994 TSH Gn. Md. verilerinden hesaplanmıştır. 1994 verileri 31 Temmuz 1994 tarihi itibarıyla.)

(*) 1. ve 2. derecede kalkınmada öncelikli illerin tümü, diğer iller grubundaki illerin ise 16 tanesi 1980 yılında sosyalleştirme kapsamındadır. 3 büyük il ise 1980 yılında sosyalleştirme kapsamında değildir. 1994 yılı itibarıyla 1. derecede kalkınmada öncelikli il sayısı 22, 2. derecede kalkınmada öncelikli il sayısı 13, toplam il sayısı ise 76'dır. (Diğer iller 38 adet).

(**) Sosyalizasyon kapsamında olmayıp eğitim bölgeleri bulunan iller hesaplamaya alınmamıştır.

Tablo 15 : Sağlık Ocağı Sayılarında Yıl ve Bölgelere Göre Değişim Oranları (%) (Yıllık Ortalama)

	1980-87	87-90	80-90	90-94
3 Büyük İl	-	3.5	-	11.7
1. Derecede	0.0	2.9	1.9	4.4
2. Derecede	0.0	2.5	0.07	4.1
Diğer	35.8	5.0	19.3	7.8
Toplam	10.0	4.0	9.8	6.9

4 - Sağlık ocaklarındaki asıl gelişme sağlık ocağı başına düşen nüfus sayısından izlenebilir. 1994 için bu sayı (Türkiye ortalaması) 13792'dir. En olumsuz durumdaki iller 3 büyük ildir. Kısaca 3 büyük ilde birinci basamak sağlık örütlenmesinin temel alt yapısal olanağı bile kurumsallaştırılmamıştır. Öte yandan 1980-84 döneminde Türkiye için söz konusu olan ilerleme, nüfus artışından kaynaklanan ek gereksinimi karşılayamayacak durumdadır. Bu anlamda 1980-90 dönemi tam bir başarısızlıktır. 1990-94 döneminde ise (gerçek gereksinimi karşılamaktan çok uzak olmakla birlikte) özellikle üç büyük ilde bir gelişmenin olduğu söylenebilir (T.16).

Tablo 16 : Sağlık Ocağı Başına Düşen Nüfusun Yıllara ve Bölgelere Göre Dağılımı ve Yıllık Ortalama Değişim Oranı (%)

	1980	1990	1992	1994	Değişim 1980-90	Değişim 1990-94
3 Büyük İl	-	42988	38246	33007	-	5.8
1. Derecede	12351	14376	13931	13825	1.6	1.0
2. Derecede	11744	11964	11025	9924	0.0	4.3
Diğer	13699	14180	12745	11547	0.4	4.6
Toplam	12637	16350	15018	13792	2.9	3.9

(*) 1980 yılı için sosyalizasyon bölgeleri hesaplamaya alınmıştır.

5 - Sağlık ocaklarının 1990 sonrasında gözlenen sayısal artışı, sağlık ocağı yaparak değil, daha çok geçici binaların kiralanmasıyla sağlanmıştır. Sağlık ocaklarının 1989 yılında %74.7'si kendi binasında iken, aynı oran 1993 yılında %63.7'ye inmiştir. (T. 17).

Tablo17 : Sağlık Ocaklarının Bina Durumu

	1989		1993	
	Sayı	%	Sayı	%
Kendi binasında	2440	74.7	2636	63.7
Geçici bina	827	25.3	1502	36.3
TOPLAM	3267	100.0	4138	100.0

(SB 1989 : 45; SB 1993A: 53).

6 - Sağlık ocaklarında söz konusu olan alt yapı yetersizliği sağlık evleri için de geçerlidir. Bu sorun sağlık evleri için daha da ağırdır. Sağlık evlerinin ancak %35.2'si kendi binasındadır ve 1983-93 arasındaki dönemde bu bakımdan ciddi bir gelişme olmamıştır. Bu sorunu asıl yaşayan grup ise üç büyük ildir (T. 18 ve 19).

Tablo18 : Sağlık Evlerinin Bina Durumu

Yıl	Toplam	Binalı (%)	Binasız (%)
1983	7055	31.4	68.6
1984	8086	27.7	72.3
1985	8464	27.4	72.6
1986	9040	26.6	73.4
1987	10045	26.3	73.7
1988	10531	26.9	73.1
1989	10687	27.7	72.3
1990	11075	27.9	72.1
1991	11262	29.0	71.0
1992	11490	33.4	66.6
1993	11621	35.2	64.8

(SB 1993a: 54)

Tablo19 : Bölgelere Göre Sağlık Evlerinin Bina Durumu (1993 Sonu)

	Toplam	Binalı(%)	Binasız (%)
3 büyük il	504	20.8	79.2
1. derecede öncelikli	2192	53.0	47.0
2. derecede öncelikli	2923	46.2	53.8
Diğer	6002	49.1	50.9
TOPLAM	11621	24.6	75.4

(SB 1993a: 54)

7 - Sağlık evlerinin bölgelere dağılımı bakımından da en olumsuz durumda olan grup üç büyük ildir. Bu grubun söz konusu sorun bakımından durumu (sağlık ocaklarındaki sorunun aksine) daha da kötüleşmiştir (T.20).

8 - Sağlık evlerinin yıllık artış oranları dönemlere göre önemli farklılıklar göstermektedir.

Tablo 20 : Yıllara ve Bölgelere Göre Sağlık Evlerinin Durumu

	1980*	87	90	91	92	93	94
3 Büyük il(%)	-	4.9	4.5	4.4	4.4	4.2	4.2
1. Derece(%)	?	20.2	25.5	25.5	21.4	21.7	21.5
2. Derece(%)	?	22.5	20.1	20.3	22.3	22.4	22.4
Diğer(%)	?	52.4	49.9	49.8	51.9	51.7	51.9
TOPLAM(N)	5776	10045	11164	11381	11490	11630	11831

(*) 1980 yılı için sosyalle iller hesaplamaya alınmıştır.
(SB 1983: 334-335; SB 1986: 23-24; SB 1993a: 52; Eylül 1994 SB TSH Gn.Md. verilerinden hesaplanmıştır. 1994 verileri 31 Temmuz 1994 tarihi itibariyledir).

1980-87 dönemi en önemli artışın gözlemlendiği dönemdir. Buna karşılık 1987'den itibaren artış hızında çok önemli düşme olmuştur. 1990 sonrasındaki artış ise nüfus artışından kaynaklanan gereksinimi bile karşılamaya yetmemektedir. Bu olgu özellikle kalkınmada öncelikli illerle, üç büyük il için geçerlidir. Hatta 1. ve 2. derecede kalkınmada öncelikli illerde sağlık evlerinin mutlak sayısında azalma gözlenmektedir. Sonuçta 1990-94 döneminde hiçbir il grubu nüfus artışının doğurduğu ek gereksinimi karşılayabilecek bir ilerleme kaydedememiştir (T.21).

Tablo 21 : Sağlık Evi Sayılarında Yıl ve Bölgelere Göre Ortalama Yıllık Değişim Oranları (%)

	1980-87	1987-90	1980-90	1990-94
3 Büyük İl	-	0.005	-	0.004
1. Derece	?	13.4	?	-2.7
2. Derece	?	-0.004	?	-4.5
Diğer	?	2.0	?	2.5
TOPLAM	10.8	3.7	9.3	1.5

Sağlık ocağı ve sağlık evi sayılarındaki yıllara göre değişimler dikkate alınırsa şu söylenebilir: 1980 yılından beri sağlık ocağı ve sağlık evi açılması konusunda ciddi herhangi bir program uygulanmamıştır. Ne daha fazla oranda gereksinimi olan bölgelere planlı bir yatırım, ne de genel olarak mevcut açığı kapatmaya yönelik bir yatırım durumu söz konusudur. Sağlık evleri için ise 1987-94 için, 1. derecede kalkınmada öncelikli iller grubu dışarda tutulmak koşuluyla, nüfus artışının yarattığı ek gereksinim bile karşılanamamıştır. 1990-94 dönemi ise bütün il grupları için tam bir gerileme dönemi olmuştur.

III - HEKİMLERLE İLGİLİ VERİLER

1 - Pratisyen hekimlerin önemli kısmı SB kadrosundadır. Yalnızca özel çalışan hekim sayısı ise 1988-93 arasında azalmıştır (Bkz. T.22).

2 - Pratisyen hekimlerin uzman hekimlere oranı, 1980 yılından beri ciddi biçimde artmıştır (T. 23).

Tablo 22 : 1988 ve 1993 İçin Hekimlerin Kurumlara Dağılımı

		Toplam	SB	SSK	Üniv.	Diğ. Kamu	Özel
Uzman	1988	22318	6239	2848	2635	1388	9208
	1993	26322	9697	3630	4690	1580	6725
Pratisyen	1988	20184	9983	1812	3844	2850	1695
	1993	34728	23463	2906	4863	2102	1394
Toplam	1988	42502	16222	4660	6479	4238	10903
	1993	61050	33160	6536	9553	3682	8119

(SB 1989; 18; SB 1994: 28)

Tablo23 : Türkiye'de Uzman Pratisyen Hekim Dengesi

Yıl	Toplam(N)	Uzman (%)	Pratisyen (%)
1950	6895	53	47
1955	7077	45	55
1960	8214	51	49
1965	10895	61	39
1970	13843	64	36
1975	21714	58	42
1980	27241	61	39
1985	36427	57	43
1986	37442	56	44
1987	38829	55	45
1988	42502	53	47
1989	46708	51	49
1990	50639	49	51
1991	53264	47	53
1992	56985	45	55
1993	61050	43	57

(SB 1993a: 37; SB 1994a: 27)

Tablo 25 : Pratisyen Hekim Sayılarında Yıllık Ortalama Değişim Hızları (%)

	1980-85	85-90	90-92
3 büyük il	6.7	7.4	11.9
1. Derece	14.9	17.3	7.6
2. Derece	12.5	14.8	11.1
Diğer	12.5	20.2	10.8
TOPLAM	9.5	13.1	11.0

3 - 1980-92 yılları arasında pratisyen hekimlerin bölgelere dağılımı incelendiğinde, üç büyük il dışında kalan iller lehine bir gelişmenin ortaya çıktığı gözlenmektedir. Bir başka deyişle hekim dağılımındaki dengesizlikler belli oranda giderilmiştir. Ancak 1990 yılı bu gelişmenin yeniden tersine dönme işaretleri verdiği yıl olarak belirmektedir (T.24 ve 25).

4 - 1980-92 boyunca pratisyen hekim başına düşen nüfus yaklaşık yarı yarıya azalmıştır. Bu ko-

Tablo 26 : Pratisyen Hekim Başına Düşen Nüfusun Yıllara ve Bölgelere Dağılımı ve Yıllık Ortalama Değişim Oranları (%)

	1980	1985	1990	1992	80-85	85-90	90-92
3 Büyük İl	1660	1487	1252	1076	2.1	3.2	7.0
1. Derecede	9068	5919	3518	3249	6.9	8.1	3.8
2. Derecede	7804	5141	3024	2428	6.8	8.2	9.9
Diğer	6867	4748	2663	2264	6.2	8.7	7.5
TOPLAM	4244	3258	2194	1866	4.7	6.5	7.5

(SB 1983; 4-16; SB 1986: 4-15; SB 1992: 41; DİE 1993: 56-57 ve SB APK verileri Eylül 1994'den yararlanılarak hesaplanmıştır.)

Tablo 24 : Pratisyen Hekimlerin Yıllara ve Bölgelere Dağılımı (%)

	1980	1985	1990	1992
3 Büyük İl	54.7	49.6	41.1	41.7
1. Derecede	6.5	7.6	8.6	8.1
2. Derecede	8.9	9.8	10.3	10.3
Diğer	29.9	32.9	10.3	39.9
TOPLAM (N)	10542	15549	25739	31398

(SB 1983: 7-16; SB 1986: 4-15; SB 1992: 41; DİE 1993: 56-57 ve SB APK verileri Eylül 1994'den yararlanılarak hesaplanmıştır.)

nuda 1980-90 döneminde asıl gelişme, üç büyük il dışında kalan illerde gözlenmiştir. 1990 sonrasında ise, eğilim (pratisyen hekim dağılımındaki benzer eğilime bağlı olarak) tersine dönmüştür. 1990-92 döneminde en kötü durumda olan bölge 1 derecede kalmada öncelikli iller grubudur (T. 26).

IV - SAĞLIK OCAKLARININ ÇALIŞMALARINA İLİŞKİN VERİLER

1 - Türkiye'de poliklinik çalışmalarının önemli kısmını hastaneler gerçekleştirmektedir. Sağlık ocakları beklenen 149 milyon poliklinik hizmetinin

(kişi başına hekime başvuru 2.44 olmak üzere; SB, 1994 b=8) ancak 25 milyonunu yani %11'ini gerçekleştirmiş durumdadır. 1987-92 arasındaki dönemde sağlık ocaklarının yaptığı poliklinik sayısının toplam içindeki oranı artmaktadır. 1987 yılında hastane poliklinik sayısının, sağlık ocağı poliklinik sayısına oranı 2.0 iken, bu oran 1993 yılında 1.4'e inmiştir (Bkz. T. 27).

Tablo 27: Poliklinik Çalışmaları

Yıllar	Hastaneler	Sağlık Ocakları	Hastane/S.Ocağı
1985	17.693.447	-	-
1986	-	10.721.955	-
1987	23.118.287	11.517.605	2.0
1988	-	13.132.597	-
1989	-	15.594.554	-
1990	30.296.309	17.666.984	1.7
1991	28.307.935	21.234.626	1.3
1992	31.848.906	22.118.741	1.4
1993	34.732.761	24.962.133	1.4

(SB 1992: 63; SB 1993a: 51, 62, 75; SB 1993b: 55; SB 1994a: 51 ve 63; Eylül 1994 SB APK verilerinden yararlanılarak hesaplanmıştır.)

Tablo 28 : Yıllara Göre Doğum ve Bebek Başına İzlemler

Yıllar	Doğum Başı	Bebek Başı
1986	4.7	4.1
1987	4.8	4.1
1988	4.9	4.3
1989	4.9	4.5
1990	4.7	3.7
1991	5.2	4.1
1992	4.9	3.9
1993	4.8	3.6

(SB 1989: 52; SB 1993a: 61; SB 1994a: 62'de sunulan izlem verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.)

Tablo 30: 1 Yaş Altı Çocuklarda Bağışıklama Durumu (*)

Bölge	Yıl	BCG		KIZAMIK		POL3		DBT3	
		Doz	Oran(%)	Doz	Oran(%)	Doz	Oran(%)	Doz	Oran(%)
1. Derece	1991	76.934	24.5	191.411	61.0	206.121	65.7	205.900	65.6
	1994	121.449	38.0	165.112	51.7	167.434	52.4	168.161	52.7
2. Derece	1991	70.787	40.1	134.400	76.2	142.212	80.6	142.206	80.6
	1994	102.591	63.1	125.422	72.2	131.920	81.2	132.091	81.3
3. Büyük İl	1991	225.633	86.6	191.678	73.5	229.445	88.0	229.357	88.0
	1994	248.644	90.0	226.160	81.8	260.936	94.4	263.464	95.3
Diğer	1991	425.422	70.2	478.838	79.0	518.712	85.6	520.567	85.9
	1994	508.641	84.9	509.985	85.2	541.563	90.4	541.754	90.5
Toplam	1991	798.766	58.9	996.327	73.4	1.096.490	80.8	1.098.030	80.9
	1994	981.325	72.3	1.026.679	75.7	1.101.853	81.2	1.105.470	81.5

(*) Aşı dozları SB TSH Gn. Md. Şubat 1995 verilerinden yararlanılarak hesaplanmıştır. Nüfuslar DİE'nin 1985 ve 1990 nüfus sayımlarından yararlanılarak Mart 1995'te yaptığı yeni projeksiyonlardır.

2 - Tablo 28'de sağlık ocaklarının temel görevlerinden olan izlem çalışmalarından ikisi incelenmiştir. Bilindiği gibi doğum başı gebelik izlem sayısının 8-9, bebek izlem sayısının ise ortalama 10 olması gerekmektedir. 1986-93 yılları arasındaki veriler, söz konusu yılların hiçbirisinde istenen düzeye ulaşamadığını göstermektedir. Bunun da ötesinde 1993 yılı ortalamaları daha önceki yılların da gerisinde gerçekleşmiştir (T. 28).

3 - 1993 yılı için; kullanılan aile planlaması yöntemlerinin ancak %34.5'u moderndir. Gerek yöntem kullanma, gerekse modern yöntem kullanma bakımından D. Anadolu aleyhine olumsuzluk mevcuttur (Bkz. T. 29).

Tablo 29 : Bölgelere Göre Aile Planlaması Yöntemi Kullanma Oranları (1993 ve % Olarak)

	Toplam	Modern	Geleneksel	Kullanmayan
Türkiye	62.6	34.5	28.1	37.4
B. Anadolu	71.5	37.3	34.2	28.5
G. Anadolu	62.7	36.7	26.0	37.2
O. Anadolu	62.7	36.6	26.1	37.3
K. Anadolu	64.2	29.8	34.4	35.8

(SB, HÜNEE, MII 1994: 42)

4 - Türkiye'de 1. basamakta yürütülen en önemli hizmetlerden birisi bağışıklama hizmetleridir. Aşağıdaki tabloda bağışıklama hizmetleri 1990 ve 1994 yılları için incelenmiştir. Geçen 4 sene içinde 1. derecede kalkınmada öncelikli illerde (1994 için toplam 23 il ve toplam nüfusun %23.5'u) BCG aşısı dışındaki aşılarla oranlar daha da aşağıya düşmüş ve diğer gruplarla mevcut olan fark daha da büyümüştür (Bkz. T. 30).

SONUÇLAR

1 - Türkiye'de sağlık harcamaları bakımından 1990 yılı bir sıçrama noktasıdır. Buna karşın harcamalar Batılı ülkelerin gerisindedir. 1994 ve

1995'te artış tersine dönme eğilimini sergilemeye başlamıştır.

2 - SB bütçesinin TSH içindeki payı %20'ler civarındadır. Bütçenin yaklaşık %80'i personel giderlerine olmaktadır. Yatırım harcamalarının oranı azalmaktadır. (1995 için %8.0) 1994 için koruyucu sağlık hizmetleri için kişi başı 12.8 Dolar, (toplamın %8.3'ü) harcanmaktadır. (1994 için TSH 153.5 Dolar.) Koruyucu sağlık yatırımlarının SB bütçesi içindeki oranı ise ancak %3.4'dür. (1994)

3 - Sağlık ocakları ve evleri sayıca yetersizdir. Bölgelere dağılımlarında daha az gelişmiş bölgeler aleyhine eşitsizlik mevcuttur. Sağlık ocakları için 1990-94 arasında yetersiz de olsa bir gelişme söz konusudur. 1. ve 2. derecede kalkınmada öncelikli illerde 1990-94 arasında sağlık evi sayısında azalma olmuştur.

4 - Pratisyen hekim dağılımında da 1. ve 2. derecede kalkınmada öncelikli iller aleyhine eşitsizlik mevcuttur. 1990-92 arasında bu eşitsizlik daha da derinleşmiştir.

5 - Türkiye'deki yıllık toplam poliklinik hizmetinin ancak %11'i sağlık ocaklarında verilmektedir.

6 - Doğum başına izlemler 1986-93 arasında hemen hemen değişmemiştir ve olması gerekenin yaklaşık yarısı kadardır.(1983 için 4.8) Bebek başı izlem sayıları da yetersizdir (1993 için 3.6) ve azalma eğilimi sergilemektedir.

7 - Aile planlaması yöntemleri içinde ancak %34.5'u modernidir. Aile planlaması yöntem kullanımında daha az gelişmiş bölgeler aleyhine eşitsizlik mevcuttur.

8 - Türkiye genelinde bağışıklama oranları 1991 ve 1994 için hemen hemen aynı düzeydedir (BCG hariç). Ancak 1. derecede kalkınmada öncelikli illerde (BCG hariç) tüm bağışıklama oranları düşmüş diğer il gruplarında ise artmıştır. Dolayısıyla bölgeler arası farklılık daha az gelişmiş iller aleyhine daha da açılmıştır.

Haziran 1995

KAYNAKLAR

- DİE (1993), Türkiye İstatistik Yıllığı, 1993, Ankara.
 DİE (Mart 1995), Nüfus Projeksiyon Verileri.
 SB, HÜNEE,MII (Ekim 1994),Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması, Ankara.
 SB (1983), Türkiye Sağlık İstatistik Yıllığı 1979-81, Ankara.
 SB (1989), Türkiye Sağlık İstatistik Yıllığı 1982-86, Ankara.
 SB (1989), Özet Sağlık İstatistikleri 1989, Ankara.
 SB (1992), Sağlık İstatistikleri, 1992, Ankara.
 SB (1993a), Sağlık İstatistikleri, 1993, Ankara.
 SB (1993b), Yataklı Tedavi Kurumları İstatistik Yıllığı, 1992, Ankara.
 SB (1994a), Sağlık İstatistikleri 1993, Ankara.
 SB (1994b), Sağlıkta Strateji, Sayı :4, Ankara.
 SB APK Verileri (Eylül 1994 ve Nisan 1995), Ankara.
 UNDP (1994), Human development Report 1994, Oxford.
 Yıldırım, S. (1994), Sağlık Hizmetlerinde Harcama ve Maliyet Analizi, DPT Yayın No: 2350, Ankara.

